

БИТВА ПІД ЗБОРОВОМ 1649 Р.

Написав: ЮРА ШКРУМЕЛЯК.

БИТВА ПІД ЗБОРОВОМ 1649 Р.

„Тепер уже доказав я те, про що й не думав, — докажу й те, що задумав. Спершу я воював за свою кривду і шкоду, тепер воюватиму за віру нашу. Виблю з ляхської неволи народ український увесь!“ Так сказав гетьман Богдан Хмельницький польським послам, що приїхали в лютім 1649 р. у Переяслав для мирових переговорів. Сміло міг він таке їм сказати, маючи за собою Жовті Води, Корсунь, Пилявці, Львів, Замостє. Ніколи ні він ні козацтво не надіялися такого світлого успіху свого повстання, коли спонукані розпучливим положенням починали його в лютому 1648 р. Що найвище думали здобути полєкшу для одного тільки козацького стану, запевнити йому самоуправу на території по Білу Церкву. А тимчасом з огника повстання, яке почали реєстрові козаки, запалав пожар стихійної визвольної війни всього українського народу. Не диво, що і гетьман і козацтво почували в собі силу і з внутрішньою вірою в дальші успіхи боїв за правду не гєдилися на згоду з Поляками. В Переяславі в лютім 1649 р. підписано тільки коротке перемирря до Зелених Свят, — перемирря, якого, звісно, ні одна сторона і не думала захувати. Воно служило одній і другій тільки до зброєння й мобілізації нових сил.

Поляки стали клопотатися, кому віддатиби провід над військом в такім скрутнім для Польщі положенню. Вкінці верховну владу військову віддано королеви Яновї Казимирови, а до помочі йому приділено кількох магнатів. Їм велено виступити з військом на Волинь з такими інструкціями: не вступати на українську територію, щоби Хмельницький не міг закинути урядови, що Польща ломить перемирря, тільки стояти наготові й висилати експедиції на поодинокі ватаги „збунтованого хлопства“, що самочинно оперували тут і там на Волині й Полісію під проводом поменших отаманів, бючи Ляхів. Польський уряд ніби то хотів вдавати, що додержує умов перемирря, але не робив ніяких заходів для приборкання такихже й польських ватаг, що не зважаючи на перемирря, нищили безборонних Українців. Оттак польський полководець

Лянцкоронський вислав із свого табору, що стояв під Константиновом, загони по двіста-триста люда, які рівнож нападали на Українців і нищили всіх без пощади, не зважаючи на перемирря. Так прим. підступно, перебравшись за мужиків-пивовозів, підійшли драгуни під місто Бар, здобули його й вирізали чимало Українців. Потім зруйнували польські ватаги Шаргород і Гусятин.

Тоді й Українці рушили на Поляків. Вся Волинь і Полісся зароїлися повстанцями-селянами, що їм докучили польські пани, які повернувши лише на кілька днів до маєтностей, мордували своїх винних чи невинних підданих та грабували в них останнє. На чолі ватаг ставали козацькі полковники: полковник Гарасько добув Остріг і вигнав звідси княгиню Анну Альойзію Острожську, що була католичкою; полковник Донець зайняв Заслав; на полудні над Случею воював Кривоносенко, син славного Максима Кривоноса.

Останній польський напад під проводом Лянцкоронського на Межибіж — в червні — закінчився його поразкою. Його розбив брацлавський полковник Данило Нечай, що попереджав головні сили Хмельницького.

Богдан Хмельницький вирушив саме тоді з Чигирина. Такої сили, як цеї весни 1649 р., Хмельницький передше не мав. До війська затягнулися всі молоді і старі, мужики, міщани і дрібна шляхта; „поважні бурмістри, райці, війти і канцеляристи, обстригли бороди, так біс учинив собі сміх з людей статочних“ — пише сучасник, маючи на думці воєнний запал, який опанував тоді найстаршого старця і дитину. Військо поділено на полки, з такими самими назвами, що й земля, з якої походили вояки, прим. чигиринські новобранці йшли до чигиринського полку, черкаські до черкаського і т. д. Селяне, що втікали з Галичини, головно з Покуття, затягалися до брацлавського і могилівського полку. Полків з лівобічної і правобічної України було тоді до сорока. В кожному полку було до двадцяти й більше сотень, а сотня мала часом і тисячу люда. Міг отже не один полк мати й двадцять тисяч козаків.

Про загальний настрій українських мас до польського роду найкраще може посвідчити тридневна різня Поляків, яку уладили козаки й київські міщане в маю на передодні походу в Київі. Вирізано всіх Поляків, крім малої горстки тих, що втіли схоронитися в православні церкви. Від часу тої різни втратила в Київі католицька віра перевагу над православною, а польська нація над українською.

Хмельницький виступив з Чигирина в маю і йшов поволи, доповнюючи по дорозі свою армію свіжо надтягаючими з усіх сторін частинами. На Чорнім Шляху за Животовом злучився з ним Іслам-Гірей з Кримцями, Ногайцями, буджацькими Татарами, чубатими Черкесами. Прибули й Донці. З Туреччини прийшло 6.000 Румелійців.

Затремтіли зі страху Поляки в таборі під Старим Константиновом на Волині, як почувли про таку силу війська Богдана, який йшов просто на них. Їх вислав польський сойм на Волинь на пострах Хмельницькому, примусити його до уступок і мира. Думали польські пани, що Хмель не зважиться вдруге вставати на короля, а тимчасом ось що він задіває.

Стали радити отамани, що їм робити. Війська в них було небагато і не дуже підготовлене до бою. Треба було вибрати найдогідніше місце під оборону. Одні радили Кам'янець, одиноку твердиню, що була ще в польських руках; другі голосували за тим, щоби ждати ворога на Волині, щоби Хмельницький цим шляхом не пішов в Польщу. Нарешті перемогла думка, щоби стати під добре укріпленим Збаражем в Галичині, де стояв уже з власним військом князь Ярема Вишневецький.

Тоді вже передні українські полки ударили на польські лінії. Поляки стали чим скорше уступати, так що відворот їх перемінився мало не в утечу.

Збараж був тоді доброю твердинею, окруженою з трьох боків водою і багнами і тільки на північ був відкритий, куди йшов гостинець в Залізці. За річкою Гнізною зі сходу стояв замок Збараських. Поляки стали окопуватися з півночі й полудня. Але ще не скінчили валів, коли це 9. липня, в п'ятницю, відділи козаків показали туж під Збаражем і розбили польську розвідну частину. У польське військо вселився знову страх і зневіра, коли в погідну днину вдарив грім в шатро одного з полководців, Фирлея й розколов ручку прапора головного отамана. Всі уважали це за лихий знак і предбачали нещастя, ще й по тій причині, що Фирлей не був католик, а кальвініст. Тоїж п'ятниці Вишневецький відбив ледво свій табор від передових відділів Татар, що нечаяно появилися під містом. В суботу 10. липня навколо недокінчених ще окопів появилися Татаре й козаки, визиваючи Поляків на герць. Над вечір того дня війська Хмельницького окружили густо цілий Збараж. Мимо захопти Вишневецького, який цілий час облоги держався бадьоро,

Поляки зневірилися скоро, бо в обложних боях вони не були вправлені. По дводневній битві, 11. і 12. липня, в якій згинув по козацьким боці лицар Бурляй і преславний Морозенко, і в якій Поляки ставили розпучливий опір, Хмельницький рішив держати Збараж в облозі й примусити Поляків голодом і дрібними зачіпками до здачі. В ночі з 12. на 13. липня козаки висипали навколо Збаража висші вали й стали засипати Поляків стрілами і гарматними кулями. Поляки лишили лерші вали й окопалися далі тіснійшим колом, щоби ставити успішнійший опір. 20. липня вступили Поляки в нові окопи. Тоді кинулися за ними козаки, висипали ще висші вали майже над їх головами й почали пражити гарматами. Так стісняли Поляки свої окопи, козаки зараз сипали висші, аж 6. серпня так притіснили Поляків, що ніодин з них не смів показати голови з нори. В польськїм таборі почався лютий голод і кинулася хороба. Видно було, що Поляки довго вже не встояться в такому пеклі і держаться тільки завдяки тому, що мали надію на поміч, яку мав привести їм король.

Король Ян Казимир вже давно вирушив з Варшави і з початком червня прийшов з військом до Галичини. Тут він розіслав письма-універсали до селян, в яких зазивав, щоби ніхто не слухав Хмельницького й не прилучувався до нього. Крім цього видав універсал, яким скинув Хмельницького з гетьманства і на його місце настановив перекинчика Семена Забуського. Універсал був звернений до козацької старшини, якій обіщовав помилування, коли вона відстане від Богдана. Шляхотське військо, з яким ішов король, не було ще здатне до бою і похід посувався поволи. До того йшли безнастанно дощі і всі дороги розмокли. Так король прийшов до села Миланович під Зборовом, станув там, стараючися добути вісток про Збараж. Та нічого певного не міг довідатися, бо від селян-Українців не почув ні разу точних інформацій про рухи козаків, а коли й чув, то такі, що тільки застрашували короля й військо. Взагалі кажучи, так селяне як і міщане стояли на услугах козацтва, доносили їм про всякі пляни Поляків. Навіть природні Поляки часто втікали з польського табору в козацький.

Не диво, що Хмельницький вже в кілька годин по приході короля під Зборів довідався про те, й лишивши військо під Збаражем „кінчати Поляків“, рушив з кіннотою і Татарами — разом коло 100.000 люда — на Зборів. В суботу 14. серпня Хмельницький отаборився в густім дубовім лісі

з лівого боку Зборова, біля лівого рукава ріки Стрипи, пів милі від Поляків і короля, які стояли на правому боці річки й не прочували небезпеки. Хмельницький перевів частину Татар і козаків на правий бік річки, а частину лишив на лівому, плянуючи напасти на Ляхів з двох сторін, як тільки вони стануть переходити міст. Упорядкувавши своє військо до бою, він візвав козаків завзято битися, щоби звільнитися „з фараонської лядської кормиги“, але остеріг, не вбивати короля, „помазанника божого“.

Поляки тимчасом в неділю вранці 15. серпня почали переправу через річку. Переправа відбувалася по двох мостах: один був від сторони Озірної і туди йшов король, а другий від сторони Львова. Мости були вузьенькі, переправа йшла дуже пиняво, тому король, хочачи запобігти нечаяному нападowi, вислав наперед два відділи по 1000 людей. Переправу утруднював ще зливний дощ і мряка, що закрила все навколо ще з попереднього дня.

Хмельницький з козаками бачив усю переправу, бачив і те, як ті пани, що ще не переправилися, спокійно засіли собі до обіду і не спішилися на поміч стежі, яку в прах розбили Татари. Встали аж тоді, коли з усіх боків з голосним криком впали на них Татари й козаки і почали страшну різанину. Кіннота втікла, піхота падала як трава, бо не була приготовлена до бою. Погинуло багато визначних панів; вигинула й бідна львівська і перемиська православна шляхта, що тільки поневолі мусіла йти в польський похід. Число убитих панів, oprіч слуг, доходило до 5.000. Подібним робом знищено і другу частину Поляків, що були ще по правому боці річки і не встигли переправитися.

Тимчасом король уставив вже на лівім боці військо до бою, сам рушив вперед, щоби додати війську відваги. Почалася завзята битва. Але в польськім війську не було вже доброго духа. До вечера Українці окружили з усіх сторін Поляків, які зі страхом збилися в купку й ждали приходу дня. Гордий ворог був у руках Українців.

Тої ночі король за порадою канцлера Оссолінського вислав до хана дуже ввічливий лист, прохаючи його на імя колишньої дружби хана з помершим Володиславом IV, покинути Хмельницького й подати Полякам вируку. Цей лист до хана вислано Татарином, полоненим під Золочевом. Рівночасно з тим вислав король лист і до Хмельницького, — переслав його через якогось православного священника. В тому листі король просив Хмельницького заперестати війну й при-

ступити до переговорів, й обіцював йому „королівською обітницею“ забезпечити Українцям всі права, яких вони жадають. Так гордий польський король мусів просити пощади у українського гетьмана, якого кілька днів перед тим хотів скинути з гетьманства! Ян Казимир мусів упокоритися перед козаками, бо інакше бувби дістався в український полон.

Понеділок 16. серпня рішив битву під Зборовом. Одна частина козаків — того дня билися лише козаки — під проводом миргородського полковника Гладкого впала до міста і розбила залогу, якою проводив Забуський. Друга частина впала в польський табор, здобула вали, польську редуту, розбила гвардію короля і добивалася вже до королівських шатер. Але тут прийшли мирові переговори.

Тогож таки дня і гетьман Богдан Хмельницький і хан прислали королеви відповідь на його листи. Хан заявив готовість до переговорів. Хмельницький не так охотно ішов до мира, але не міг заявитися проти Татар. Так татарський хан вратував польського короля. Хмельницький у своїм листі вказав, що причиною війни були самі Поляки і жадав покарання князя Вишневецького; для України домагався широких прав. Невдовзі до козацького табору привезено нові листи короля, приїхало польське посольство і розпочато переговори.

В середу 18. серпня Поляки підписали умову з ханом; король зобов'язався заплатити Татарам залеглу данину 200 тисяч талярів і що року платити по 90 тисяч золотих данини. Король дав також свою згоду на те, що Татаре при відвороті братимуть по українських землях людей в неволю, в ясир; але цю умову заховано у великій тайні.

В четвер 19 серпня 1649 р. підписано також умову між Поляками і Українцями, — славний *Зборівський договір*. Король признав владу Запорозького Війська у трьох воєвідствах: київським, брацлавським і чернігівським. У ці землі не вільно було входити польському війську. Всі уряди мали дістати самі Українці. Школи мали бути українські. На стороні прав України стояло 40.000 козацького війська — в ті часи велика сила. В той спосіб у зборівським мирі козаки здобули основи для будови української держави.

Українські війська могли вернутися вдоволені до дому.

Все таки дехто може запитатися, чому саме Хмельницький, хоч мав короля в руках, згодився на переговори і мир? Певно не спонукало його до сього ні рабство, ні страх перед королівським „маєстатом“, — а інші причини. Одною

причиною до того було те, що його союзник — хан, нетерпеливився і заявляв охоту миритися з королем, як „з рівним собі“, силував і Хмельницького до угоди. Друге: на литовській границі саме тоді почалися невдачі повстанців і козаків, яких туди вислано; гетьман не був певний, чи не прийде там до катастрофи. Але найважніше було те, що Богдан Хмельницький ясно бачив шлях, що вів до zorganizовання української держави. Він знав, що не має сили збудувати державу відразу на всіх землях. Але він був певний, що коли зорганізує й укріпить державу в границях по Случ, то з часом відбере собі й всю Україну по Вислу своїми силами. А йти з непевним союзником, не маючи твердої рідної основи під собою, він не бажав, бо знав, яка в тому небезпека.

Побіда під Зборовом 15 і 16 серпня 1649 р. залишиться на вічні часи одною з найсвітліших картин в українській історії.

ПІСНЯ ПОВІДИ З 1648-1649 Р.

Честь Богу, хвала! На віки слава війську Дніпровому,
Що з божої ласки загнали ляхів к порту висляному!
А рід проклятий жидівський стятий, — чиста Україна,
А віра свята ціла зістала, — добрая новина!
І ти, Чигирине, місто українне, не меншую славу
Тепер в собі маєш, коли оглядаєш в руках булаву
Знатного Богдана, мудрого гетьмана, доброго молодця,
Хмельницького чигиринського, давного Запорожця.
Бог би указав і війську подав, аби їм справував,
Щоби покірних від рук тамтих гордих він рятував.
Учиниш, Боже, всім нам гоже, щоб під його булавою
Військо було славне всьому світу явно — за його головою.

ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА „ПРОСВІТИ“

містить популярні розвідки з історії України, особливо про світлі хвилини нашої минувшини, про українську державу, визвольні змагання, великі діла культури, визначних діячів, про українські землі і місцевости.

- Ч. 1. *І. К.*: Безіменні герої. — Ч. 2. *І. Крип'якевич*: Княжий город Галич.
Ч. 3. *Юра Шкрумеляк*: Битва під Збаражем 1649 р. — В друку: Давні українські школи; Холмщина і Підляшше підчас Хмельниччини.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ У ЛЬВОВІ (РИНОК Ч. 10.)
З ДРУКАРНІ „ДІЛА“.